

Akademik Nenad Cambi
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zagreb, Hrvatska
nenad.cambj@st.t-com.hr

RIMSKI VOJNI TROPEJI U DALMACIJI¹

Sažetak

Tropeji su komemorativni spomenici pobjeda na mjestima gdje su izvojevane ili pak na nekoj drugoj poziciji koju je odabrala pobjednička strana. Time običajem služili su se Grci, a nastavili i Rimljani. Svrha je obilježavanje pobjede i opomena pobijeđenima da su vojnički inferiorni. U Dalmaciji je očito bilo više takvih spomenika. Najraniji je natpis iz Farosa (Stari Grad) koji spominje pobjedu grčkih doseljenika nad obližnjim Ilirima, a najpoznatiji su fragmenti tzv. Gardunskog tropeja (jedan u Arheološkom muzeju Split, a drugi u Muzeju Cetinske krajine Sinj). Iznimno je važan i tropej koji je imitirao Oktavijanov iz doba poslije bitke kod Akcija (Nikopolis u Grčkoj), otkriven pred nekoliko godina u Naroni. Po svoj prilici taj je tropej bio svojevrsno dodvoravanje kasnijem caru Augustu koji je po svoj prilici *parens coloniae*. Osim toga i dva torza carskih kipova na prsima su imala prikaze tzv. „delmatskih“ tropeja.

Ključne riječi: Dalmacija; rimsko-ilirski ratovi; tropeji

Rimska *tropaea* bijahu javni spomenici vojnih uspjeha na mjestima ratnih operacija ili, pak, na nekoj drugoj lokaciji koju je iz raznih razloga izabrala pobjednička strana. Običaj obilježavanja ratnih pobjeda je veoma drevan, ali se u svojim pojavnim oblicima mijenjao protokom vremena. Cilj ovakvih spomenika je u osnovi dvojak: obilježiti pobjede (osobito one od velike važnosti) da bi bile svojevrsni memento – opomena poraženima o vojničkoj superiornosti pobjednika.² Jedan *tropaeum* može biti trajan ili vremenski ograničen, a najvažniji dio tvori deblo stabla s potkresanim granama na koji se postavlja torzo oklopa i prikačuje oružje: bilo

¹ Ovaj rad na engleskom jeziku izlazi u *Aktima međunarodnog skupa Roman Military Equipment*, održanog u Zagrebu svibnja mjeseca 2010. Zbog toga rad nema opsežnijeg sažetka.

² Hölscher, T., 2006., 27-49.

ono oteto od poraženoga ili, pak, ono pobjednika koje je upotrijebljeno u boju. To je postalo uobičajena ikonografija tropeja. Naime, oružje neprijatelja prikupljalo se i slagalo na hrpe i predstavljalo je vrijedan ratni plijen (*spolia*). Tropeji s bojnim znakovima i oružjem nosili su se na nosiljkama (*fercula*) u trijumfalnom slavlju u Rimu.³ Zarobljenici su se često prikazivali vezani uz stablo tropeja kako bi javno pokazivali pobijeđene neprijatelje, ali to nije uvijek bilo neophodno. *Tropaea* se međusobno ikonografski razlikuju, budući da su se oblici i dekoracija razvijali tijekom više stoljeća, a osobito se razlikuju kad se radi o kopnenim ili pomorskim pobjedama.⁴ *Tropaea* mogu biti prenosiva kao neka vrsta insignija. Ovakav tip bio je manjih dimenzija kako bi ga mogla nositi samo jedna osoba na svome ramenu. Takvi se tropeji javljaju na ramenu boga Marta⁵ ili božice Viktorije,⁶ koji su svojim božanskim "funkcijama" bili vezani za ratove. Tropeji, o kojima će biti riječi u ovom radu, prave su građevine ili, pak, skulpture u punoj plastici. Božica Viktorija (Nike) kao nositeljica tropeja često se javlja u raznim prikazima kao neprijeporni donositelj pobjede i stoga se često povezuje uz tropeje.⁷

Grci su još prije Rimljana započeli podizati pobjedničke tropeje.⁸ Jedini arheološki ostatak takvoga grčkog tropeja u Dalmaciji otkriven je u Starom Gradu (*Pharos*), koloniji egejskih Parana na otoku Hvaru. Nažalost, taj je spomenik teško oštećen pri vrhu i pri dnu. Očuvao se samo približno četvrtasti blok s natpisom: ΦΑΡΙΟΙ ΑΠΟ ΙΑΔΑΣΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΜΑΧΩΝ ΤΑ ΟΠΛΑ (sl. 1).⁹

Prijevod natpisa glasi: Farani (su posvetili) oružje oteto od Jadasinaca i njihovih saveznika. Posljednja dva retka bila su radirana, što se vidi na temelju neznatnih ostataka nekoliko slova. Brisanje redaka dogodilo se najvjerojatnije nakon što je natpis već bio umetnut u spomeničku cjelinu, jer to ne izgleda kao kameno-reševa korekcija počinjene pogreške. Nije, nažalost, poznato što je pisalo, a niti zašto se dogodilo brisanje. No, u svakom slučaju za to je morao postojati neki veoma ozbiljan razlog. Po svoj prilici oružje (mačevi, bodeži, koplja, oklopi i štitovi itd.) bili su postavljeni i posvećeni nekom božanstvu (vjerojatno u nekom hramu) u Farosu. Na koju se to bitku odnosi? Nekoliko se važnih pomorskih bitaka vodilo na istočnom Jadranu u posljednjim stoljećima prije Krista, ali samo je jedna

³ Beard, M., 2007., 107-142.

⁴ Usp. Na primjer kip Nike iz Samotrake. Usp. *Die Geschichte* III. 2007, 137-141, sl. 45, 46, tab. 155 a-c.

⁵ Simon, E., 1990., 242, sl. 313.

⁶ Simon, E., 1990., 243, sl. 14.

⁷ O Viktoriji usp. Hölscher, T., 1967; Koortbojian, M., 2006, 184-217.

⁸ Picard, G. Ch., 1957., 13-100.

⁹ *CIG* II, br. 1837 (ed. Boeckh); Brunšmid, J., 1898., 28, br. 3. Gaffney, V., Kirigin, B., Petrić, M., Vujnović, N., 1997., 236-237, br. 2.

Slika 1.

Faranima bila od iznimne važnosti. Dogodila se neposredno nakon utemeljenja grada. Diodor Sikulski spominje da su parski kolonisti bili prisiljeni braniti tek osnovano naselje od susjednih Ilira.¹⁰ Ti lokalni narodi bijahu Jadasinci (Liburni iz Jadera ili pripadnici neke etnije iz blizine Salone).¹¹ Taj autohtoni narod bijaše pobijeđen (prema Diodoru) 385/4. godine. Dionizije Stariji, sirakuški tiranin, poslao je flotu u pomoć Faranima (iz Lisa ili Sirakuze) i hametice porazio domorodce. Tom prigodom tisuće Ilira je pobijeno ili zarobljeno. Ova pobjeda bila je iznimno važna grčkim kolonistima pa je bilo sasvim opravdano da su oni odlučili dostojno obilježiti bitku koja je u samom začetku života naselja zaprijetila poništenjem dotada postignutog. Nešto malo drugačije mišljenje izrazio je S. Čače koji napad liburnskih Jadasinaca, spomenut u natpisu, povezuje s događajima u doba prekida sirakuške dominacije na Jadranu, što se dogodilo koje desetljeće kasnije, ali to u bitnom ne mijenja važnost događanja, jer bi i takav povod bio iznimno važan. No, budući da je preostao samo ovaj natpis i da je djelomično radiran, nije nam poznato kako je čitav spomenik izgledao. Međutim, smije se pretpostaviti da se sastojao od solidno građenog spomenika koji je sadržavao stvarno oružje oteto od neprijatelja. Ono je tvorilo jezgru spomenika kako to doslovno stoji u natpisu.

¹⁰ Diodorus XV, 13-14.

¹¹ Novak, G., 1940., 123; Rendić-Miočević, D., 1950., 9-34; Suić, M., 1976, 5-28; Čače, S., *RFZ* 33 1994, 33-54; Zaninović, M., 1996, 102.

Rimljani su među svoje običaje uveli podizanje *tropaea* u doba društvenog rasta i uspona rimske političke i administrativne elite koja je postala značajan čimbenik događanja u 4. st. prije Kr.¹² Rimska Dalmacija bila je polje razmjerno brojnih, veoma važnih događanja u razdoblju rimske pacifikacije jugoistočne Europe (*Illyricum*) u 2. i 1. st. prije Kr. Nedvojbeno je da su Rimljani gradili svoje tropeje u Dalmaciji na nekoliko mjesta. Budući da su rimski zapovjednici imali više uspješnih ili neuspješnih ratnih operacija na ovim područjima, trijumfi u glavnom gradu bili su dopušteni samo nekim zapovjednicima. Neki su pouzdano gradili i tropeje. Prvi takav trijumf bio je nad Ilirima i njihovim kraljem Gencijem koji je pobijeđen 168. prije Kr.¹³ Po svoj prilici spomenik nije bio podignut u samom kraljiku, jer su Rimljani odmah nakon pobjede nad Gencijem uzdigli novog vladara, Baleja po imenu, koji je bio neka vrsta rimskog vazala. Njegova vlast je trajala približno do 135. prije Kr.¹⁴ Ovaj novi vladar je u izvorima anoniman, ali kuje svoje novce, među kojima su neki veoma kvalitetno rađeni, s izvrsnim vladarskim portretom.¹⁵ Scipion Nazika je također protiv Delmata vodio uspješne ratove. On je čak i zauzeo delmatsko središte Delminij. Zbog toga mu je dopušten trijumf u Rimu godine 155 prije Kr.¹⁶ Nije osobito vjerojatno da mu je trijumf bio okrunjen i tropejem u samom Delminiju, glavnom delmatskom gradu, jer su Delmati bili još daleko od konačnog poraza. Trijumf je bio dopušten i Luciju Ceciliju Metelu koji je vodio ratove protiv Delmata u dalmatinskoj unutrašnjosti godine 119 prije Kr.¹⁷ No, budući da je rimska umjetnost u Iliriku bila još u samim povojima, veoma je vjerojatno da tada nije bilo dobro obučениh majstora koji bi bili u stanju izgraditi neku kvalitetniju graditeljsku konstrukciju na rimski način. U svakom slučaju provizorni tropeji mogli su se podići i u svim spomenutim slučajevima, jer su i takvi imali propagandni učinak na poražene narode. Ti tropeji sasvim prirodno nisu mogli duže preživjeti. Korespondencija između Vatinija i Cicerona upućuje da je prvi, zapovjednik rimske vojske stacionirane u Naroni, žudio za trijumfom u Rimu, ali mu to nije dopustio Cezar, pa moli potonjeg za intervenciju.¹⁸ Vatinije u spomenutim pismima opisuje svoja djela, ali trijumf je dobio tek poslije Cezarove

¹² Hölscher, T., 1980., 351.

¹³ Prvi trijumf je onaj Lucija Anicija Gala nad kraljem Gencijem i nad Ilirima. Usp. *Fasti triumphales.....: / L. Ani / cius L. f. M. n. Gallus pro pr / aetore / de rege a. DXXCVI / Gen / tio et Illurie / is / Quirinalibus*. Usp. Künzler, E., 1988., 59, sl. 34.

¹⁴ Baleja ne spominje ni jedan antički pisac, ali velika količina srebrnog i brončanog novca s legendom βασιλεύς βαλλάιος posvjedočuje njegovu vlast. Usp. Brunšmid, J., 1898., 88-98; Wilkes, J. J., 1992., 177.

¹⁵ Brunšmid, J., 1898., 88-98, tab. V-VII; Cambi, N., 2000., 25-27, sl. 12-15.

¹⁶ Wilkes, J. J., 1969., 31.; Šašel-Kos, M., 2005., 298-302.

¹⁷ Wilkes, J. J., 1969., 220, 441; Šašel-Kos, M., 2005., 306-311. Metel je dobio počasni naziv *Delmaticus*.

¹⁸ Cambi, N. – Pasini, U., 279-283.

Slika 2.

smrti.¹⁹ U ovom slučaju moguće je da su Vatinijevi uspjesi bili obilježeni građenim tropejem u Naroni ili na nekoj ilirskoj gradini na kojoj su se vodile ratne operacije, ali arheološki tragovi dosada nisu otkriveni. Uostalom, novac monetarnog triumvira Numonija Vale (kasnijeg namjesnika Dalmacije) po svoj prilici prikazuje Vatinijevo osvajanje neke od delmatskih gradina.²⁰

Poslije Oktavijanovih uspješnih vojni u Iliriku godine 33/32. prije Kr. nastala je složena situacija.²¹ Iznoseno je i mišljenje da su Delmati bili prikazani na fragmentarno očuvanom Augustovu slavlolu na rimskom forumu.²² August se u svojim *Res Gestae* hvali da je uspio povratiti izgubljene bojne znakove u Iliriku, koji su oteți jednom drugom zapovjedniku (Gabinije) i da ih je on pohranio u hramu Marta Osvetnika (*Mars Ultor*) u Rimu.²³ Ratovi u Dalmaciji bili su neka vrsta vježbe za angažirane legije, a istovremeno su Oktavijanu poslužili da iskaže svoje vojne sposobnosti koje dotada još nisu bile potvrđene. Prema G. Ch. Picardu revers jednog rimskog novca pokazuje *tropaeum* i legijskog orla (*aquila*) flankirane s dva legijska bojna znaka (*vexilla*), koja je Oktavijan podigao u Iliriku. Picard je mislio da je novac izdan nešto prije prosinca 32. prije Kr., jer Oktavijan još uvijek nosi naslov *triumvir* koji će malo nakon toga odbaciti (sl. 2).²⁴

¹⁹ Točno 31. srpnja 42. prije Kr. Usp. Wilkes, J. J., 1992., 194-195.

²⁰ Crawford, M., 514, 2.

²¹ Olujić, B., 2007., 85-102.

²² Coarelli, F., 1992., 263, sl. 60 i 265, sl. 62, dok je partski slavlolu bio smješten nešto sjevernije od hrama Božanskog Julija (*Divus Julius*) i umetnut u baziliku (*basilica Iulia*). O Augustovu slavlolu pobjede nad Parćanima usp. De Maria, S., 1985., 269-272, br. 59, sl. 46-49.

²³ *Res Gestae Divi Augusti*, 29.

²⁴ Picard, G. Ch., 1957., 251, br. 2 pozivajući se na Cohen, H., 1880., 97, no. 248. Picardovo mišljenje nije posve jasno.

Slika 3.

Ali taj denar je po svoj prilici kovan znatno ranije, još za vrijeme Oktavijanova boravka u Grčkoj 42. g. prije Kr.²⁵ Elemente i oblike triju *insignia*, koji se pojavljuju na reversu toga Oktavijanova novca uveo je već prije Marko Antonije na njegovim tzv. legijskim kovovima samo bez središnjeg tropeja (sl. 3).²⁶

Tako se Oktavijanov tropej na reversu njegova novca ne može kronološki odnositi na njegov uspjeh nad Ilirima. Međutim, taj ilirski ratni događaj bijaše veoma značajan za budućnost skorog cara, na što upućuje činjenica da je uvršten među njegova iznimno važna djela (*ob signa recepta*) koja je spomenuo u svojim *Res Gestae*.²⁷ Taj događaj morao je biti obilježen u Iliriku i morao je biti naznačen u krajoliku u kojem se odvijao odsudni boj. Oktavijan je bio zapovjednik koji je sprao ljagu s rimske vojske prouzročenu prethodnim gubitkom vlastitih insignija. Nažalost, nije poznato mjesto gdje je mogao biti izrađen ovaj ilirski tropej, premda je moguće da bi ga se moglo tražiti u Sisciji. Rimska umjetnost u Iliriku otpočela je u posljednjim desetljećima 1. st. prije Kr. Obučeni radnici različitih profila (zidari, klesari, dekorateri, kipari itd.) pristigli su tada u glavna naselja i gradove Dalmacije.²⁸ Takve kompleksne spomenike mogli su, stoga, u to doba, a to znači u drugoj polovici 1. st. prije Kr., lako podići lokalni majstori.

²⁵ Crawford, M., 1985., 497/3; Sydenham, E., 1995., 1320.

²⁶ Usp. Crawford, M., 1985., 373, 386, 387; usp. Šeparović, T., 2008., 269-274, sl. 1. Autor se osvrtće na takve nalaze iz Dalmacije.

²⁷ Oktavijan je natjerao Ilire da povrate *signa* oduzeta Gabiniju 48. prije Kr. (*Appian, Illyrica*, 25), usp. Šašel-Kos, M., 2005., 347-353.

²⁸ Cambi, N., 2005., 7-10.

Slika 4.

Pri kraju 19. st. našli su se za vrijeme poljodjelskih radova fragmenti tropeja unutar područja rimskog vojnog tabora VII. rimske legije *Claudia Pia Fidelis* u Tiluriju na lijevoj obali Cetine u malom selu Gardun, nekih 30 km sjeverno od Splita u Dalmaciji. Jedan dio je čitava ploča s natpisnim poljem, koja se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu (sl. 4). Drugi manji fragment nalazi se u Muzeju Cetinske krajine u Sinju (sl. 5).

Očito je da su oba fragmenta pripadala oblozi prednje strane betonske jezgre spomenika. Nažalost, mjesto nalaza nije istraženo, premda je dobro poznato.²⁹ Čitava ploča je pripadala desnom dijelu spomenika. Od natpisa je preostalo samo krajnje slovo (O) prvog retka. Po svojoj prilici prvi redak je glasio: IMP(eratori) CAESARI DIVI FILIO AVGVST(O). Desno od natpisa prikazan je tropej – drvo s rimskim oklopom na prsima kojega su dva dupina i pterige složene u tri reda. Kaciga, nažalost jako oštećena, stavljena je na vrh stabla. Tkanina (po svojoj prilici vojnički *paludamentum*) prebačena je preko oba ramena dok su dva štita, četiri

²⁹ Klement, K., 1890., 6; Abramić, M., 1937., 7-19; Gabričević, B., 1955., 9; Picard, G. C., 1957, 217, 252, tab. XII, 2; Cambi, N., 1984., 77-92; Cambi, N., 2005., 24 (još kompletnija literatura u bilj. n. 52). O mjestu nalaza usp. Cambi, N., 1980., bilj. 11.

Slika 5.

koplja i jedna trublja posloženi s obje strane oklopa. Takav tip tropeja je nedvojbeno antropomorfno koncipiran. Mali model tropeja iz berlinskog Muzeja u Charlottenburgu pokazuje kako su dijelovi vojne opreme bili okačeni za drvo.³⁰ Oružje i oprema na Gardunskom tropeju rimski su (ne barbarski) i simboliziraju pobjedu. Na dnu tropeja su dva barbara koja sjede na hrpi kamenja, lancima vezana za deblo. Odjeća barbara je različita. Lijevi nosi samo ogrtač te lokalni tip krznene kape (šubara kakvu još i danas nose ljudi u dalmatinskom zaleđu). Ogrtač je uhvaćen fibulom kasnolatenskog tipa.³¹ Desni, pak, zarobljenik nosi uvijene hlače. Gornji dio tijela mu je nag. On sjedi na ogrtaču s fibulom istog tipa kakav ima i njegov supatnik na drugoj strani. Oba barbara nose ponešto različite sandale kakve pripadaju lokalnoj nošnji.

Drugi manji fragment dio je, pak, lijeve strane tik uz donji kut natpisnog polja. Tu se nije očuvalo ni jedno slovo. Očito, i na toj se strani nalazio identičan motiv, što se može zaključiti na temelju dijela nogu barbara, unatoč općem lošem stanju reljefa. Barbari su bili prikazani u antitetičkoj simetriji s obje strane tropeja, što nije nikakvo iznenađenje, jer je to bilo uobičajeno. Obje strane spo-

³⁰ Simon, E., 1986., 223, sl. 280.

³¹ O tome tipu fibule usp. Vinski, Z., 1956., 19-30, sl. 1a, 6-8.

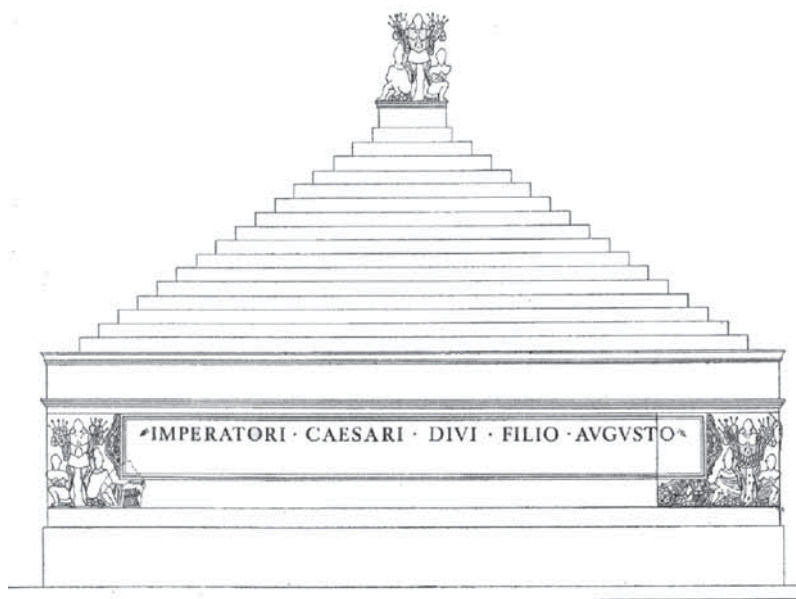

Slika 6.

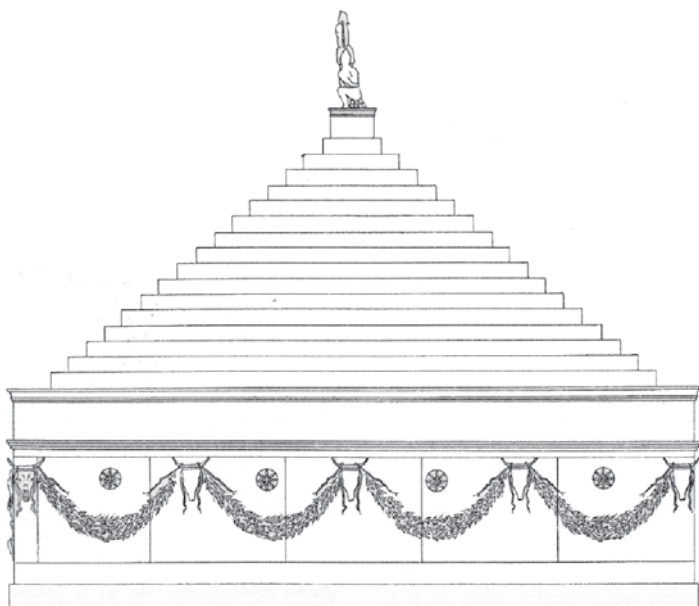
menika povezane su bile kontinuiranim frizom gusto složenog oružja koji je tekao ispod natpisa. Na desnoj bočnoj strani ploče (debljina) prikazani su bukranij i vrpce koje indiciraju da je na njegove rogove bila obješena girlanda (sl. 6).³²

Ti detalji na bočnoj strani prednje ploče pokazuju da se girlanda produživala na zasebnu ploču koja je bila priljubljena na pročelnu (vidi se i povežno mjesto). Girlande obješene na bukranij bile su veoma čest motiv, a uzorom su takvi aranžmani oltara na kojima su se obavljale žrtve. Veoma je vjerojatno da su se u okruženju tropeja, unutar vojnog tabora, također obavljale komemorativne žrtve. Ova dva fragmenta i očuvane paralele iz drugih krajeva rimskog svijeta dopuštaju prihvatljivu rekonstrukciju donjeg dijela tropeja, dok se za gornji dio smije samo predložiti idealna rekonstrukcija (sl. 7, 8).

³² Takva dekoracija je po svojoj prilici posljedica utjecaja one na *Ara pacis*. Usp. Simon, E., 1986., 30-46, sl. 26, 29, 33. Settis, S., 1988., 400-426, sl. 180-183, 226-227.

Slika 7.

Slika 8.

Tilurijski tropej bio izrađen tako da su ploče prekrivale betonsku jezgru. G. Picard je pretpostavio da je ovaj tropej bio postavljen u doba drugog trijumvirata ili samo nekoliko godina kasnije.³³ Ta se pretpostavka zasnivala na analizi oružja i vojne opreme, osobito oklopa s pterigama, bez kožnatih traka. Oklop ima također i duge metalne trake na ramenima koje dosežu gotovo do pojasa, što je prema Picardovom mišljenju helenistička karakteristika: razlikuju se od rimskih po znatno kraćim metalnim trakama koje podsjećaju na epotele. To su bili razlozi zašto je Picard reljef atribuirao uspomeni na Oktavijanovu pobjedu iz 35-33. prije Kr. Međutim, mnogo je vjerojatnije da je tropej kasniji, jer su akantove vitice u ansama tabule veoma bliske onima na *Ara Pacis*.³⁴ Ove se vitice smije usporediti i s onima na konzoli s rimskog foruma u Zadru, koje su nedvojbeno lokalne izradbe iz kasno augustovskog doba (sl. 9).

Slika 9.

³³ Picard, G. Ch., 1957., 217.

³⁴ Cf. no 25. Simon, E., 1986., 30-46, sl. 26, 29, 30, 37; Hannestad, N., 1985., 62-75, sl. 42, 43, 44, lit. usp. u autorovoj bilješci br. 89. *Augustus und verlorene Republik* 1988., 371-373, bilj. 204.

Slika 10.

Slika 11.

Taj dekorativni element Picard nije ni uzeo u obzir. Dupini na prsima oklopa diskretna su aluzija na Oktavijanovu pomorsku pobjedu kod Akcija. Tako u stilskom pogledu Gardunski tropej mnogo bolje odgovara u kasnijem Augustovom razdoblju³⁵ i susljedno tomu spomenik se treba pripisati nekom kasnijem događaju. Svakako, najbolje odgovara pobjeda nad dvojicom Batona iz doba od 6. do 9. poslije Kr. (*Bellum Batonianum*).³⁶ Tiberije i Germanik su proslavili trijumf nad Ilirima i Panonima 23. listopada 12. poslije Kr. u Rimu.³⁷ Ako je to uistinu tako, poraženi barbari ispod tropeja najvjerojatnije su predstavnici dvaju glavnih prevratničkih naroda (*Delmatae et Pannoni*), koji su unijeli Rimljanima strah u kosti. Barbar na lijevo, prema mome mišljenju, bio bi Panon, a onaj nadesno Delmat. Kako je izgledala stražnja strana tropeja, nije poznato budući da nije očuvan ni najmanji njezin ostatak. Ipak veoma je vjerojatno da su isti natpis i ikonografski motiv bili i straga, tj. da je pročelje bilo identično kao i začelje. Naravno da su u tome slučaju obje strane i fasada i začelje, a to bi značilo da se spomeniku moglo pristupati s obje strane.

Slika 12.

³⁵ Cambi, N., 2005., 56-56, sl. 75.

³⁶ Wilkes, J. J. 196.9, 68-77; Zaninović, M., 2007., 23-26; Matijašić, R., 2009., 168-176.

³⁷ *Inscriptiones Italiae* XIII, 2, 134. Razlog odgode proslave bijaše Varonov strašan poraz u Germaniji.

Nažalost, moguće je rekonstruirati samo približne dimenzije čitavog spomenika na temelju dimenzija očuvane ploče. Problem je samo u tome koliko je bilo ploča na pročelju i začelju, odnosno, na bočnim stranama. Prema računici to je moralo približno biti oko 8 ili malo više metara na pročelju i začelju, a oko 7, 50 na obje bočne strane (što bi značilo da je tlocrt spomenika tek neznatno nepravilan kvadrat).³⁸ Kakvog je oblika bio gornji dio spomenika tropeja, mnogo je veći

Slika 13.

Slika 14.

³⁸ Cambi, N., 1984., 80.

problem, jer nema elemenata za rekonstrukciju.³⁹ Po svoj prilici Gardunski tropej izgradili su majstori koje je angažirala rimska VII. legija. Friz oružja bio je, naime, veoma karakterističan motiv na arhitravima brojnih vojničkih stela pronđenih u Gardunu ili okolici. Očito je da je friz oružja na stelama bio neka vrsta odjeka ikonografije tropeja (sl. 10, 11).⁴⁰ Stele i tropej bili su po svoj prilici produkt jedne te iste radionice.

U Arheološkom muzeju u Splitu čuva se velika ploča od vapnenca na kojoj je prikazan friz s rimskim oružjem i bojnomo opremom koja je pripadala velikom spomeniku, po svoj prilici nekom tropeju (sl. 12).⁴¹ Nažalost, nije poznato mjesto njezina pronalaska, a nije moguće ponuditi niti okvirnu kronologiju reljefa, jer nije jednake umjetničke kvalitete kao i Gardunski tropej. Reljef, naime, nije dubok i nema poliranu gornju površinu. No, unatoč tomu, mogao bi biti dio Gardunskog

Slika 15.

Slika 16.

³⁹ Cambi, N., 1984., 81, sl. 4, 5; Florescu, F. B., 1959., 268 i d., tab. IX.

⁴⁰ Cambi, N., 2005., 54-55, sl. 69, 70, 71, 72.

⁴¹ Cambi, N., 1984., 86-88, sl. 6.

tropeja (možda je to dio friza gornjeg dijela spomenika). Druga je, pak, mogućnost da taj komad pripadao nekom drugom spomeniku sličnog tipa.⁴²

Ilirski trijumf se po svojoj prilici pojavljuje na nekim drugim spomenicima podrijetlom iz drugih dijelova rimskog svijeta, osobito samog Rima. Vjerojatno, prema izgledu i odjeći sjedećih barbara, friz s hrama Apolona Sosijana u Rimu predstavlja jedan od ilirskih trijumfa (sl. 13).⁴³ Slavna *Gemma Augustea* također prikazuje tropej koji je obilježavao pobjedu na Ilirima. Tu se također pojavljuju barbari ispod tropeja, simbola pobjede rimskog nad barbarskim oružjem (sl. 14).⁴⁴

Dva torza kipova rimskih careva otkrivenih u Dalmaciji pokazuju na sredini prsiju rimski tropej. Prvi se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu (sl. 15). Kip je otkriven u *Issi*, današnjem Visu.⁴⁵ Tu se na sredini toraksa pojavljuje isti tropej kao i na Gardunskom spomeniku. Ispod stabla pokrivenog rimskim oklopom dva barbara sjede na gomili oružja (očito nerimskog), što je drugačije nego na Gardunskom tropeju gdje barbari sjede na gomili kamenja, što bolje odgovara dalmatinskom krajoliku. Oba su čovjeka vezana za tropej. Razlika u odnosu na Gardunski tropej samo je u tome što uz njega lebde Viktorije (s vijencima) na obje strane stabla koje je okrunjeno kacigom.⁴⁶ Barbari su također tzv. sjevernog tipa, ali su ipak Iliri. K. Stemmer datira zagrebački torzo prema tipu pteriga u doba cara Klaudija.⁴⁷ Drugi torzo carskog kipa dugo se čuvao u nekoj privatnoj zbirci u Grazu (sl. 16).⁴⁸

Nedavno je prodan na aukciji u kući Sotheby's, ali nažalost nije poznat novi vlasnik, kao ni mjesto gdje se kip čuva. Ovaj torzo je znatno kvalitetniji i ikonografski bogatiji od onoga iz Zagreba, iako je i on skrpan od raznih dijelova. Torzo po sredini pokazuje isti tip tropeja koji na vrhu ima kacigu i dva štita ispod kvadrige Sola (boga sunca). Tropej flankiraju dvije Viktorije u stojećem, ne lebdećem položaju, kao u prethodnom slučaju. Ispod stabla nisu prikazani barbari. Prema Stemmeru to je kip iz Tiberijeva doba. W. Schmid, koji je prvi upozorio na torzo, predložio je istu dataciju. Pochmarski, pak, u nešto šire – tiberijevsko-klaudijevsko razdoblje. Prema mome skromnom mišljenju oba torza bi mogla biti tiberijevska i pokazuju tropej koji je bio postavljen negdje u dalmatinskom zaleđu (Gardun-*Tilurium*?) na

⁴² Cambi, N., 1984., 87, bilj. 66.

⁴³ Cf. Zanker, P., 1989., 74-75, sl. 55.

⁴⁴ Simon, E., 1986., 156-161, sl. 206-208, tab. 10; *Augustus und verlorene Republik* 1988., 371, br. 204.

⁴⁵ Gabričević, B., 1968., 57 i bilj. 67.

⁴⁶ Stemmer, K., 1978., 78, VII 5, tab. 51, 3-4.

⁴⁷ Stemmer, K., 1978., 78.

⁴⁸ Stemmer, K., 1978., 56-57, tab. 34, 1.

Slika 17.

Slika 18.

Slika 19.

kon poraza Delmata i Panona (6. do 9. godine poslije Kr.).⁴⁹ Budući da su oba kipa pripadala dvjema različitim carskim skupinama iz dva različita svetišta ili iz dva druga prikladna mjesta (*Issa*⁵⁰ i *Salona*),⁵¹ moguće je da su ona prikazivala ista cara i njegov isti dalmatinski uspjeh, dakle to bi bio Tiberije. Naime, Klaudije nije bio uopće angažiran u ratnim operacijama u Dalmaciji.⁵² On je samo imao problema s vlastitim legijama (za vrijeme pobune namjesnika provincije Dalmacije i zapovjednika vojske, Furija Kamila Skribonijana).⁵³ Stoga ne bi trebalo očekivati carska oklopljena torza s istim tipom tropeja i barbara od Klaudija pa nadalje.

Nedavno je pronađen fragment tropeja, nažalost dosta oštećenog, u vodi rječice Norin u neposrednoj blizini foruma u Naroni, važnoj rimskoj koloniji u Dalmaciji (sl. 17, 18, 19).⁵⁴

On prikazuje pramac (*prora*) ratnog broda s jakim napadnim ojačanjem. Nažalost, nisu očuvani željezni trnovi koji su bili pričvršćeni na glavnoj gredi (*rostrum*). Prednji dio prove je odlomljen. Na obje strane očito je bio isti prikaz: bista žene i orao koji u svojim kandžama nosi vijenac. Orao je sačuvan na obje strane, a žena samo na lijevoj, ali očito je da je repertoar na obje strane bio identičan. Žena koja nosi tuniku s otpuštenom lijevom naramenicom po svojoj prilici božanstvo (Victoria?)⁵⁵ ili mitološko biće (Amazonka).⁵⁶ Na gornjem dijelu broda postoji izravnana površina s dubokom pravokutnom rupom koja je nedvojbeno služila za nekakav vertikalni element. Da bi se utvrdilo izgled i namjenu spomenika, treba potražiti paralele. Najbliža je, bez dvojbe, Oktavijanov tropej podignut u čast pobjede nad koalicijom Marka Antonija i Kleopatre kod Akcija (Nikopolis) u sjevernoj Grčkoj. Izgled toga tropeja nudi Oktavijanov novac i još nekoliko drugih spomenika različitog karaktera.⁵⁷ Sam se spomenik nije očuvao. Akcijski tropej sastojao se od prove ratnog broda i zakrivljene kobilice uz koju se vidi veliko sidro. Na samom brodu je bio tropej slične morfologije kao i oni kakve smo do sada vidjeli na raznim spomenicima iz Dalmacije, ali bez barbara. Akcijski tropej ima uobičajenu formu, a to znači potkresano deblo odjeveno u rimski oklop s

⁴⁹ Schmid, W., 1924., 45-53, tab. 5; Stemmer, K., 56; Pochmarski, E., 112, sl. 1-10.

⁵⁰ Ivčević, S., 1998., 75-83.

⁵¹ Cambi, N., 1998., 459-52.

⁵² Klaudije je imao uspjeha u Britaniji. Usp. Kienast, D., 1996., 91-95; Die römische Kaiser 1997., 67-76.

⁵³ Cambi, N., 2009., 63-79.

⁵⁴ Davison, D., Gaffney, V., Marin, E., 2006., 75-76, sl. 2, 3

⁵⁵ Viktorija često ima otpuštenu naramenicu. Usp. Simon, E., 1990., 244, sl. 220.

⁵⁶ Jedinu poznati ikonografski tip Amazonke je žena s jednom otkrivenom stranom grudi, da bi se mogla lakše boriti.

⁵⁷ Picard, G., 1957., 253-274, tab. VIII, 2, XI, XII, 1.

Slika 20.

Slika 21.

Slika 22.

Slika 23.

kacigom koju krase kresta. Nalijevo su koplja, a na desno štit. Jedan prizor toga tropeja nudi Oktavijanov srebrnjak nađen u građevini vojnog karaktera koja se nalazi blizu amfiteatra u Burnumu (tabor rimske XI. legije). Pokazuje na aversu portret mladog Oktavijana nadesno (portret tzv. akcijskog tipa)⁵⁸ u profilu, dok se Akcijski tropej nalazi na reversu (sl. 20, 21). Ovaj novac kovan je u Italiji negdje između 29. i 27. godine prije Kr.⁵⁹ Stoga je na nedostajućem dijelu naronitanskog spomenika nedvojbeno bio tropej sličnog oblika kao i onaj na Akcijskom tropeju. Tip Akcijskog tropeja ikonografski je stvoren čak oko deset godina ranije (sl. 22), kako svjedoči revers novca Gneja Domicija Ahenobarba.⁶⁰

Kako objasniti pojavu Akcijskog tipa tropeja, samo manjih dimenzija, u Naroni? Je li doista moguće da je takav tropej postojao u tome gradu? Držim da je to ipak veoma vjerojatno. Prije svega valja konstatirati da je spomenik veoma dobro izrađen i da je bio od prokoneškog mramora. Kopija Oktavijanova tropeja u Naroni komemorirala je pobjedu i podudarala se s osnutkom kolonije u rano Augustovo doba kojih desetak godina prije boja kod Akcija.⁶¹ U Augustovo doba spada i utemeljenje carskog hrama municipalnog karaktera koji je nastao koje desetljeće

⁵⁸ Usp. Zanker, P., 1978., 13-33, tab. I-XXIX; Boschung, D., 1993., 11-18, tab. I-XII. Prvi tip portreta naziva se u literaturi La Alcudia (Zanker) ili A type (Boschung).

⁵⁹ Novac je nađen 8. kolovoza 2008. Podatke o novcu kao i fotografije dao mi je kolega Miroslav Glavičić na čemu mu najljepše zahvaljujem. O tome tipu novca usp. RIC I, 265.

⁶⁰ Crawford, M., 1985., 519/2; Sydenham, E., 1995., 1177.

⁶¹ Wilkes, J. J., 1969., 245-251.

kasnije.⁶² Aluzija na Augustovu pomorsku pobjedu kod Akcija pojavljuje se na grudima Augustova kipa u oklopu, otkrivenog u hramu na forumu Narone (Nereide koje jašu na morskim konjima, dok su pod njima dupini).⁶³ Oktavijan je očito monumentalnim spomenikom kod Akcija, osim pobjede kojom je spasio jedinstvo carstva, želio obilježiti granicu između Istoka i Zapada.⁶⁴ Veoma je zanimljivo da su braća *Gaius Papius Celsus* i *Marcus Papius Kanus* posvetili natpis u čast Oktavijanove pobjede nad Sekstom Pompejem (*ob Sicilia recepta*) na naronitanskom području (Tasovčići, također na rijeci Neretvi u Hercegovini).⁶⁵ Stoga je moguće da je naronitanska kolonija na svome području obilježavala pobjede čovjeka na čijoj je strani bila svim srcem, a koji je najvjerojatnije bio pater kolonije.

Akcijski tropej imao je snažan utjecaj u rimskom svijetu. Tako se, primjerice, ikonografski prikaz pojavljuje na jednoj antefiksi sada u Muzeju u Bonnu.⁶⁶ Jedan nadgrobni spomenik iz *Museo Nazionale Romano delle Terme* u Rimu pokazuje trgovački brod koji je bitno različit od ratnog s bazom za stup ili tropej.⁶⁷ Ovaj je spomenik očito nastao pod jakim utjecajem Akcijskog tropeja, ali je ipak prilagođen nadgrobnoj svrsi vlasnika koji je po svoj prilici bio pomorac (sl. 23). Šteta je što dodatak nije očuvan, jer tako nije poznato je li možda tropej bio neka vrsta heroizacije pomorskog zanimanja. Bez obzira na takve mogućnosti interpretacije ovaj je spomenik dokaz dugovječnosti i popularnosti ikonografskog predloška. Nakon ovih ranih tropeja više dokaza tropeja iz Dalmacije nema. To je po svoj prilici posljedica činjenice da je u kasnijim stoljećima Dalmacija bila pacificirana provincija. Rimska ikonografija rata i tropeja duboko je utjecala na prikaze vojnih uspjeha iz kasnijih vremena pa sve do današnjeg vremena.

⁶² Carski se kult razvija u Naroni od doba Augusta pa naprijed. Usp. *The Rise and Fall* 2004. 154-157.

⁶³ *The Rise and Fall* 2004., 148-150, sl. 154-157.

⁶⁴ Hölscher, T., 2006., 33.

⁶⁵ CIL III 14265; Cambi, N., 1989., 37-45. Očuvan je samo natpis koji je dio jednog većeg, kompleksnijeg spomenika.

⁶⁶ Picard, G. Ch., 1957., tab. XI; Zanker P., 1989., 88-91, sl. 64.

⁶⁷ Koliko mi je poznato, spomenik nije objavljen. Nađen je u Rimu.

Kratice

CIG	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
RFfZ	Radovi Filozofskog fakulteta Zadar
RIC	Roman Imperial Coins in the British Museum

Literatura

- Abramić, M., "O predstavama Ilira na antičkim spomenicima", *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXXII, 1-4, 1937., 7-19.
- Beard, M., *The Roman Triumph*, Cambridge Mass, London 2007.
- Boschung, D., *Die Bildnisse des Augustus, Das römische Herrscherbild I.*, Berlin 1993.
- Brunšmid, J., *Inschriften und Münzen griechischer Städte Dalmatiens*, Wien 1898.
- Cambi, N. – Pasini, U., "Antički izvori o Naroni00, u *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, Split 1980., 279-283.
- Cambi, N., "Gardunski tropej", u *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, Znanstveni skup Sinj 3-6. VI. 1980., Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 8, Split 1984., 77-92.
- Cambi, N., "Narona u odnosu prema bosansko-hercegovačkom zaleđu u ranijoj antičiji", u *Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi*, Sarajevo 1989., 37-45.
- Cambi, N., "Skupine carskih kipova u rimskoj provinciji Dalmaciji", *Histria Antiqua*, 4, 1998., 45-58.
- Cambi, N., *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split 2000.
- Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005.
- Cambi, N., "Skribonijanova pobuna protiv Klaudija u Dalmaciji godine 42", *Rad* 505, Razred za društvene znanosti knjiga 47, Zagreb 2009., 63-79.
- Coarelli, F., *Il Foro Romano*, Roma 1992.
- Cohen, H., *Description historique des monnaies frappées sous l' empire romaine*, Paris-London 1880.
- Crawford, M., *Roman Republican Coinage*, Cambridge 1985.
- Čač, S., "Prilozi raspravi o osnivanju grčkih naseobina na Jadranu u 4. stoljeću pr. K.", *RFfZ* 33 1994., 33-54.
- Davison, D., Gaffney, V., Marin, E., *Research in the Roman Province 1971-2001*, Papers in honour of J.J. Wilkes BAR International Series 1576, Oxford 2006.

- De Maria, S., *Gli archi onorari di Roma e dell' Italia romana*, Roma 1988. *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik*, Mainz 2007., (ed P. Bol). *Die römische Kaiser. 55 historische Portraits von Caesar bis Iustinian*, München 1997., (ed. M. Clauss), 67-76 (W. Kierdorf).
- Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik*, Mainz 2007., (ed P. Bol).
- Die römische Kaiser. 55 historische Portraits von Caesar bis Iustinian*, München 1997., (ed M. Clauss), 67-76 (W. Kierdorf).
- Dillon, W. – Welch, K. E., *Representations of War in Ancient Rome*, Cambridge 2006.
- Florescu, F. B., *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani*, Bucarest 1959.
- Gabričević, B., "Tropaeum iz Garduna u sklopu pitanja naše etnogeneze", *Slobodna Dalmacija* 29. XI-1, XII, 1955., 9.
- Gaffney, V., Kirigin, B., Petrić, M., Vujnović, N., *Projekt Jadranski otoci. Veze, trgovina i kolonizacija 6000 pr. Kr. – 600 god.*, sv. 1, BAR int. ser. 660, Oxford 1997.
- Hannestad, N., *Roman Art and Imperial Policy*, Aarhus 1985.
- Hölscher, T., *Victoria Romana*, Heidelberg 1967.
- Hölscher, T., "Roman Siegesdenkmäler der späten Republik", u *Tainia Roland Hampe zum 70. Geburtstag am 2. Dezember 1978 dargebracht von Mitarbeitern, Schülern und Freunden* herausgegeben von H. A. Cahn und E. Simon, Mainz 1980., 351-371.
- Hölscher, T., *The transformation of Victory into power: from Event to Structure*, u Dillon, W. – Welch, K. E., Cambridge 2006.
- Ivčević, S., "Carske statue s Visa", *Histria Antiqua*, 4, 1998., 75-83.
- Kienast, D., *Die römischen Kaisertabellen*, Darmstadt 1996.
- Klement, K., *Sculpturen von Dalmatien*, AEM XIII, 1890.
- Koortbojian, M., "The Bringer of Victory: Imagery and Institutions at the Advent of Empire", u Dillon W. – Welch K. E., Cambridge 2006., 184-217.
- Künzl, E., *Der römische Triumph. Siegesfeiern im antiken Rom*, München 1988.
- Matijašić, R., *Povijest hrvatskih zemalja u antici do Dioklecijana*, Zagreb 2009.
- Novak, G., "Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega na Jadranu", *Hoffilerov zbornik: naučni radovi posvećeni Viktoru Hoffilleru o 60 godišnjici njegova života 19. veljače 1937.*, Zagreb 1940., 118-128.
- Olujčić, B., *Povijest Japoda*, Zagreb 2007.
- Pochmarski, E., "Der Torso einer Panzerstatue aus Salona in grazer Privatbesitz", *Histria Antiqua* 18-2, 2009., 103-114.
- Rendić-Miočević, D., "Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba (Jadastini)", *VAHD* 52, 1950., 19-34.
- Simon, E., *Augustus. Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, München 1986.
- Simon, E., *Die Götter der Römer*, München 1990.

- Schmid, W., "Torso einer Kaiser Statue", *Strena Buliciana*, Zagreb-Split 1924., 45-53.
- Stemmer, K., *Untersuchungen zur Typologie, Chronologie und Ikonographie der Panzerstatuen*, Berlin 1978.
- Suić, M., "Lukanov Jader (IV 405) – rijeka Jadro ili grad Zadar", *Diadora* 8, Zadar 1976., 5-28.
- Sydenham, E., *The Coinage of the Roman Republic*, London 1995. (reprint izvornika iz 1951).
- Šašel-Kos, M., *Appian and Illyricum*, Ljubljana 2005.
- Šeparović, T., "Osvrt na legijske denare Marka Antonija a posebnim naglaskom na nalaze toga novca u sjevernoj Dalmaciji", *Archaeologia Adriatica* 2, 1, 2008., 269-274.
- Settis, S., "Die Ara Pacis", u *Kaiser Augustus und verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin Gropius-Bau*, Berlin Kulturstadt Europas 1988., 400-426.
The Rise and Fall of an Imperial Shrine. Roman Sculpture from the Augusteum at Narona, Split 2004. (ed. E. Marin and M. Vickers).
- Vinski, Z., "Ein liburnischer Depotfund aus Baška", *Archaeologia Jugoslavica* II, 1956., 19-30.
- Wilkes, J. J., *Dalmatia*, London 1969.
- Wilkes, J. J., *The Illyrians*, London 1992.
- Zaninović M., "Pharos od polisa do municipija", u *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996.
- Zaninović, M., *Ilirsko pleme Delmati*, Šbenik 2007.
- Zanker, P., *Studien zu den Augustus-Porträts, I. Der Actium-Typus*, Göttingen 1978.
- Zanker, P., *Augusto e il potere delle immagini*, Torino 1989.

Summary

ROMAN TROPAEA IN DALMATIA

Tropaea were the commemorative monuments erected on battlefields to celebrate recent victories or on other prominent places chosen by the triumphant side. The aim of such monuments had two basic purposes: to commemorate the victory (especially the important one) and to serve as a warning (memento) so as to demonstrate the military supremacy of the victors.

The only archaeological evidence of a Greek tropaeum was found in Stari Grad (Pharos), a colony of Aegean Parians, on the island of Hvar in Dalmatia. Only a rectangular block with the inscription: ΦΑΡΙΟΙ ΑΠΟ ΙΑΔΑΣΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΜΑΧΩΝ ΤΑ ΟΠΛΑ is preserved (fig. 1). The translation: Parians (con-

secrated) the weapons conquered from Iadasinians and their allies. The last two lines are erased.

Several naval battles were waged in the eastern Adriatic during the last centuries BC. But only one was very important for the city of Pharos, which occurred shortly after the foundation of the Greek colony. The local people Iadasini (Liburni from Iader/Iadassa or an Illyrian tribe originating from the surroundings of Salona) attacked Pharos. These autochthonous people were defeated according to Diodorus in 385/4 BC, after Dionysos, tyrant of Syracuse, sent a fleet (either from Lissos or from Issa) to help the Parians. Thousands of Illyrians were killed or captured.

Romans introduced the erecting of tropaea in the period of the social and political development and the rise of Roman official elite involved in the state services in the 4th century BC. But they appeared only much later in Dalmatia.

In his *Res Gestae* August mentioned that he succeeded in returning the lost military standards from Illyrians, conquered earlier from another commander (Gabinus) which he stored in Mars Ultor's temple (Rome). But, this Illyrian event was very significant for the future emperor since it belonged among his extremely outstanding successes *ob signa recepta*. This event in Illyricum had to be commemorated by a monument on the very battlefield. Whether it was a provisory image or a structure, it is unknown.

At the end of the 19th century two fragments of a tropaeum were found within the territory of the Roman military camp (7th Roman legion Claudia Pia Fidelis) Tilurium, in the small village of Gardun some 30 kilometres north from Split. One fragment is an entire slab with the inscription panel which is kept in the Archaeological Museum in Split (fig.4). Another smaller fragment is kept in the Museum in Cetinska krajina in Sinj (fig. 5, 6). Obviously both of them belong to the revetment of the concrete nucleus of the monument (cf. Fig. 7, 8) (ideal reconstruction). Unfortunately, the site was never excavated.

G. Picard suggested that the Gardun tropaeum belonged to the period of the second triumvirate or several years later. This suggestion is based on the analysis of the armour appearing on the plaques, especially of the cuirass with pteryges, but without the leather straps.

However, it is much more likely that this tropaeum is of a much later origin, since the acanthus scrolls of the ansae of the tabula are very close to those of Ara Pacis. In stylistic terms, the decoration of the ansae inscription (acanthus scrolls) reveals the strong impact of the later period.

So the Gardun plaque chronologically belongs to the Augustan period and consequently the tropaeum must have been erected in honour of the victory over the two Bato's rebellions from 6th to 9th AD (*Bellum Batonianum*).

Two cuirassed torsos of Roman emperors, found in Dalmatia, show a Roman tropaeum in the centre of the breast. The first is kept in the Archaeological Museum of Zagreb (fig. 15). It was found in Issa (today Vis). The second was found in Salona (recently sold in Sotheby's auction) (fig. 16). In my opinion both of them are from Tiberian period and show the tropaeum placed somewhere (Gardun-Tilurium?) in Dalmatian hinterland after the defeat of Illyrians and Pannonians (6 – 9 AD). Since both statues belonged to two different groups of imperial statues from different shrines (Issa and Salona), it is possible that they represented the same emperor and displayed the same Dalmatian tropaeum.

Recently a fragment of a tropaeum, unfortunately badly damaged, was found in the vicinity of the forum in Naronia, a Roman colony in the central Dalmatia (figs. 17, 18, 19). It depicts the prow (prora) of a war galley with a heavy iron spike (or spikes) on the pole (rostrum). On both sides there is the same depiction of a woman's head and an eagle carrying a wreath in its claws. A woman who wears a tunica with a loose right shoulder strap is a probably a goddess (Victoria?) or a mythological figure (an Amazon?). The best parallel for such a monument is the Octavian's tropaeum erected for the victory over Mark Antony and Cleopatra at Actium (Nikopolis) preserved on Octavian's coins and several other representations (fig. 20, 21). This monument is of high quality and made of Proconnesian marble. Possibly it was a copy of this famous Octavian's tropaeum which was erected in Naronitan forum in order to commemorate his victory since the colony was founded in the early Augustan period. In this period (only slightly later), occurred the foundation of the imperial shrine of municipal character. An allusion to his naval victory at Actium appears in the centre of the cuirassed statue of August in the Naronitan shrine (Nereids riding the sea horses and dolphins beneath).

The Actium tropaeum type made a strong impact in the Roman world. So it, for example, appears on an antefix, now in the Museum in Bonn. A marble tombstone from Museo Nazionale Romano delle Terme shows a commercial ship with the base for a column. This monument is under the strong iconographic influence of the Actium tropaeum (fig. 23), although in a slightly modified way.

After these early tropaea there is no more evidence of later monuments in Dalmatia.

Keywords: Dalmatia; Roman-Illyrian wars; tropaea